





وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان شناسی
گروه فرهنگ و زبان های باستانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فرهنگ و زبان های باستانی
مطالعه و بررسی سکه های کوشانی – ساسانی

استاد راهنما
دکتر سیروس نصراله زاده

استاد مشاور
دکتر فرزانه گشتاسب

پژوهشگر
سارا نصیری

مهر ماه ۱۳۹۵

تصویر برگه ارزیابی پایان نامه

از استاد گرامی جناب آقای دکتر سیروس نصراله زاده و سرکار خانم دکتر فرزانه گشتاسب بسیار سپاسگذارم چرا که بدون راهنمایی‌های ایشان تامین این پایان نامه بسیار مشکل می‌نمود.

تقدیم به:

- ✓ همه کسانی که لحظه‌ای بعد انسانی خود را فراموش نمی‌کنند و بر آستان گران سنگ انسانیت سر فرود می‌آورند و انسان را با همه تفاوت‌هایش ارج می‌نهند.
- ✓ گل زیبای زندگی ام که پا به پای او کودکی کردم و بزرگ شدن را آموختم.

چکیده

فرمانروایی کوشانیان در ایران شرقی و در شمال غربی هند، از میانه های سده نخست میلادی (۴۵م) شکل گرفت و تا ۲۳۲م ادامه داشت، یعنی تا هنگامی که ساسانیان به قدرت رسیدند و در دوره شاپور اول این قلمرو را به شاهنشاهی نوینیاد خود افزودند. از این پس شاهزادگان ساسانی، به عنوان نایب السلطنه (باعنوان کوشانشاه) منصوب می شدند و در بلخ فرمانروایی می کردند. سودمندترین کار برای درک و شناخت بهتر سکه های کوشانی - ساسانی، آگاهی از سنت سکه زنی شاهان کوشانی، پیش از برافتادن این سلسله است. سکه های فرمانروایان ساسانی قلمرو کوشان، از بسیاری جنبه ها با پیروی از همان الگوهای خود کوشانیان ضرب شده اند. لذا برای شناخت بهتر از مجموعه سکه های کوشانی - ساسانی ابتدا باید به شناخت تاریخ و سکه های کوشانی پرداخت. این نوشتار به معرفی سلسله کوشانیان از آغاز و بررسی هنر و سکه های کوشانی و کوشانی - ساسانی می پردازد امید آنکه راهبرد مفیدی برای همه عزیزان باشد.

فهرست مطالب

۵	فصل اول: کلیات طرح تحقیق
۵	۱-۱. مساله پژوهش
۶	۲-۱. موضوع پژوهش
۶	۳-۱. قلمرو پژوهش
۷	۴-۱. اهمیت و ضرورت پژوهش
۸	۵-۱. اهداف پژوهش
۸	۶-۱. کاربردهای پژوهش
۸	۷-۱. نوع پژوهش
۹	۸-۱. فرضیه‌های پژوهش
۹	۹-۱. تعریف واژه‌های مهم و کلیدی
۱۱	۲. فصل دوم: روش‌شناسی پژوهش
۱۱	۱-۲. روش پژوهش
۱۱	۲-۲. روش جمع‌آوری اطلاعات
۱۱	۳-۲. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۱۳	۳. فصل سوم: مروری بر ادبیات موضوع
۱۳	۱-۳. تاریخ کوشانیان
۱۳	۱-۱-۳. مقدمه
۱۴	۲-۱-۳. اقوام شرق
۱۹	۳-۱-۳. صحراگردان
۲۳	۴-۱-۳. آغاز شاهنشاهی کوشان
۲۴	۵-۱-۳. نام‌شناسی
۲۵	۶-۱-۳. نژاد کوشان‌ها
۲۶	۱-۶-۱-۳. نظریه ابوریحان بیرونی

- ۲۶..... نظریه ابن دیصان. ۲-۶-۱-۳
- ۲۷..... نظریه کرنوف. ۳-۶-۱-۳
- ۲۷..... نظریه کندی. ۴-۶-۱-۳
- ۲۷..... نظریه نلسون فرای. ۵-۶-۱-۳
- ۲۷..... نظریه مک کریندل. ۶-۶-۱-۳
- ۲۸..... نظریه آرتور کریستین سن. ۷-۶-۱-۳
- ۲۸..... زبان کوشان‌ها. ۷-۱-۳
- ۲۹..... تاریخ سیاسی. ۸-۱-۳
- ۳۸..... قلمرو کوشانیان. ۹-۱-۳
- ۴۱..... هنر کوشانیان. ۲-۳
- ۴۱..... هنر سلطنتی. ۱-۲-۳
- ۴۵..... هنر بودایی. ۲-۲-۳
- ۵۴..... هنر برهمنی و جین. ۳-۲-۳
- ۵۷..... بررسی برخی سایت‌های باستان‌شناسی دوره کوشانیان. ۴-۲-۳
- ۵۷..... ازبکستان. ۱-۴-۲-۳
- ۶۰..... بررسی یافته‌های باستان‌شناسی و هنر کوشانیان در تاجیکستان. ۲-۴-۲-۳
- ۶۱..... بررسی یافته‌های باستان‌شناسی و هنر کوشانیان در ترکمنستان. ۳-۴-۲-۳
- ۶۱..... هنر معماری. ۵-۲-۳
- ۶۲..... کوشانی - ساسانی. ۳-۳
- ۶۲..... مقدمه. ۱-۳-۳
- ۶۳..... تاریخ کوشانی - ساسانی. ۲-۳-۳
- ۶۳..... سازماندهی و مدیریت. ۱-۲-۳-۳
- ۶۹..... اقتصاد، جامعه و تجارت. ۳-۳-۳
- ۷۰..... زندگی دینی. ۴-۳-۳
- ۷۲..... شهرسازی، معماری، هنر و صنایع دستی. ۵-۳-۳

- ۶-۳-۳. زبان و خط ۷۷.
- ۷-۳-۳. هرمزد کوشانشاه ۷۷.
- ۴-۳. سکه ها ۸۱.
- ۱-۴-۳. مقدمه ۸۱.
- ۲-۴-۳. سکه‌های کوشانی ۸۲.
- ۳-۴-۳. سکه های کوشانی - ساسانی ۱۴۰.
- ۴. داده ها و اطلاعات ۱۵۴.**
- ۱-۴. پردازش داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده ۱۵۴.
- ۱-۱-۴. مطالعات قبلی سکه های کوشانیان ۱۶۴.
- ۲-۴. ویرایش و نمایش مرتب و منظم داده ها ۱۷۰.
- ۱-۲-۴. سکه های کوشانیان اولیه ۱۷۰.
- ۲-۲-۴. سکه های کوشانیان کبیر (کنیشکه و هوویشکه) ۱۷۳.
- ۳-۲-۴. سکه های واسودوا ۱۷۵.
- ۴-۲-۴. سکه های کوشانی - ساسانی ۱۷۷.
- ۱-۴-۲-۴. گونه های هرمزد ۱۷۹.
- ۲-۴-۲-۴. گونه های بهرام ۱۸۰.
- ۵-۲-۴. نکاتی دیگر درخصوص سکه های کوشانی - ساسانی ۱۸۰.
- ۳-۴. تجزیه و تحلیل داده ها ۱۸۲.
- ۱-۳-۴. گاه نگاری از منظر کربب ۱۸۲.
- ۱-۱-۳-۴. کوشانیان ۱۸۲.
- ۲-۱-۳-۴. گاه نگاری کوشانشاهان ۱۸۲.
- ۲-۳-۴. گاه نگاری از نظر روزنفیلد با توجه به نقطه آغاز از کنیشکه ۱۸۴.
- ۵. خلاصه و نتیجه گیری ۱۸۶.**
- ۱-۵. خلاصه پژوهش و بحث و بررسی یافته ها ۱۸۶.

۲-۵. ارزیابی فرضیه ها، تایید یا رد آنها با استدلال علمی ۱۹۰

۳-۵. کتابنامه ۲۰۱

فهرست جدول‌ها و تصویرها

- شکل ۱-۳- نقشه تاریخی آسیای میانه و شاهنشاهی کوشانیان ۱۶
- جدول ۱-۳- سالشمار پادشاهان هندی - یونانی (بیوار، ۱۳۹۴: ص ۳۱۳-۱۴) ۱۸
- جدول ۲-۳- سالشمار پادشاهان هندی - سکایی (بیوار، ۱۳۹۴: ص ۳۱۳-۱۴) ۱۹
- شکل ۲-۳- خالچایان، بازسازی صحنه مرکزی و راست. (گرنه، ۲۰۱۲: شکل ۹، ص ۱۳. PUGACHENKOVA, SKULPTURA KHALCHAYANA) ۴۲
- شکل ۳-۳- سکه طلای کنیشهکی اول در خفتان جنگی ۴۴
- شکل ۴-۳- سکه برنزی واسودوای اول (عکس از OSMUND BOPEARACHCHI) ۴۴
- شکل ۵-۳- تندیس نشسته بودا (متورا) مجموعه موزه دهلی نو (ACC NO:L.55.25) ۴۹
- شکل ۶-۳- تندیس بودا (گندهارا) موزه بریتانیا، لندن (۱۸۸۰، ۷۲). (عکس از موزه بریتانیا) ۵۱
- شکل ۷-۳- قسمتی از تندیس بودا از خاک رس (دلورزین تپه) (عکس از P. LERICHE) ۵۳
- شکل ۸-۳- مجسمه براهمایی یا به اصطلاح پونته کوروو شیوا، موزه ملی هنر شرق، رم (845, MNAO 14) ۵۵
- شکل ۹-۳- سکه های کوشانی - ساسانی (روی سکه) (عکس از کتابخانه ملی، پاریس) ۶۶
- شکل ۱۰-۳- سکه های کوشانی - ساسانی (پشت سکه) (عکس از کتابخانه ملی، پاریس) ۶۷
- شکل ۱۱-۳- سکه هرمزد کوشانشاه، امانت در موزه بریتانیا، قابل دسترس در WWW.BRITISHMUSEUM.ORG ۷۹
- شکل ۱۲-۳- سکه هرمزد کوشانشاه، امانت در موزه بریتانیا، قابل دسترس در WWW.BRITISHMUSEUM.ORG ۷۹
- شکل ۱۳-۳- هراثوس نقره بلخ متعلق به کوجولا کدفیسس، اواسط قرن اول (BM 1924,1017.2) ۸۵
- شکل ۱۴-۳- سکه مسی بلخ متعلق به کوجولا کدفیسس، اواسط قرن اول (BM 1890,0404.23) ۸۶
- شکل ۱۵-۳- سکه مس تکسیلا متعلق به کوجولا کدفیسس از انواع هراکلس (HERACLES) نسخه برداری شده از بگرام و تکسیلا، ۶،۴۱ گرم، ۱۹ میلی متر، اواسط قرن اول ۸۷
- شکل ۱۶-۳- سکه مسی متعلق به کوجولا کدفیسس، بدست آمده از ضرابخانه ای در پاکستان، ۴،۵۴ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1888,1208.530) ۸۸
- شکل ۱۷-۳- سکه مسی کشمیر متعلق به کوجولا کدفیسس از نوع گاونر و شتر. ۱۰،۲۸ گرم، ۲۴ میلی متر (BM 1894,0506.1818) ۸۹

- شکل ۱۸-۳- سکه مسی تکسیلا، متعلق به کوجولا کدفیسس از نوع هراکلس، وزن: ۶,۴۱ گرم، ۱۹ میلی متر، نیمه دوم قرن اول (BM IOC.261)..... ۹۱
- شکل ۱۹-۳- سکه مسی تکسیلا متعلق به کوجولا کدفیسس، بازسازی طرح امپراتوری روم، وزن: ۳,۱۱ گرم، ۱۸ میلی متر (BM IOC.264)..... ۹۲
- شکل ۲۰-۳- سکه مسی تکسیلا متعلق به کوجولا کدفیسس، نمای شاه نشسته، وزن: ۲,۴۴ گرم، ۱۵ میلی متر (BM 1922,0424.3693)..... ۹۳
- شکل ۲۱-۳- سکه مسی بگرام متعلق به ویمه تکتو، نوع سوترمگاس، وزن: ۸,۵۸ گرم، ۲۰ میلی متر (BM 1981,0322.21)..... ۹۵
- شکل ۲۲-۳- سکه مسی بکتیریا متعلق به ویمه تکتو، نوع سوترمگاس، وزن: ۱۲,۵۹ گرم، ۲۴ میلی متر (BM 1894,0506.762)..... ۹۶
- شکل ۲۳-۳- سکه مسی گندهارا، متعلق به ویمه تکتو، نوع سوترمگاس، وزن: ۹,۳۲ گرم، ۲۱ میلی متر، (BM 1894,0506.800)..... ۹۷
- شکل ۲۴-۳- سکه مسی کشمیر، متعلق به ویمه تکتو با طرح گاو نر و شتر، وزن: ۴,۳۸ گرم، ۱۷ میلی متر (BM 1894,0506.1854)..... ۹۹
- شکل ۲۵-۳- تترادرخم، ضرابخانه بگرام، متعلق به ویمه کدفیسس (م ۱۲۷ - ۱۱۳)، نوع یک زبانه، MK 760، وزن: ۱۷,۲۴ گرم، ۲۶ میلی متر (BM 1919,0612.2)..... ۱۰۰
- شکل ۲۶-۳- تترادرخم مسی، ضرب بگرام، متعلق به ویمه کدفیسس (م ۱۲۷ - ۱۱۳)، دو زبانه، MK762، وزن: ۱۶,۷۹ گرم، ۲۷ میلی متر، (BM IOC.274)..... ۱۰۱
- شکل ۲۷-۳- دینار طلا، ضرابخانه بلخ متعلق به ویمه کدفیسس (م ۱۲۷ - ۱۱۳) از پایان سلطنت، وزن: ۱۸,۸ گرم، ۲۲ میلی متر (1888,1208.534)..... ۱۰۴
- شکل ۲۸-۳- درهم مس، ضرابخانه گندهارا، متعلق به هوویشکه (۱۵۰ - ۱۹۰) در اوایل حکومت وزن: ۱۷,۱۱ گرم، ۲۶ میلی متر (BM 1991,0416.4)..... ۱۰۶
- شکل ۲۹-۳- درهم مسی، ضرابخانه کشمیر، متعلق به کنیشکه (۱۲۷ - ۱۵۰ م) MK 13، وزن ۴,۴۳ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1894,0506.1418)..... ۱۰۷

- شکل ۳-۳۰- دینار طلا، ضرابخانه تکسیلا، متعلق به هویشکه (۱۵۰ - ۱۹۰ م) ضرب شده در اواسط سلطنت وی که تصویر اردخشورا نشان می دهد. MK33، وزن: ۷,۹۹ گرم، ۲۰ میلی متر (BM 1898,0712,3) ۱۰۹.....
- شکل ۳-۳۱- ربع دینار طلا، ضرب بلخ توسط کنیشکه همراه باتصویر مائو، وزن ۱,۹۷ گرم، ۱۳ میلی متر (BM 1888,1208.541) ۱۱۰.....
- شکل ۳-۳۲- دینار طلا، ضرب بلخ توسط کنیشکه، نمایش تصویر مهر، وزن ۷,۹۳ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1879,0501.2) ۱۱۱.....
- شکل ۳-۳۳- دینار طلا، ضرب شده توسط کنیشکه (۱۲۷ - ۱۵۰ م)، نمایش نانا، وزن: ۷,۹۷ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1874,0504.1) ۱۱۲.....
- شکل ۳-۳۴- دینار طلا، ضرب شده توسط واسودوا (۱۵۰ - ۱۹۰ م)، تصویر شیوا، وزن: ۷,۹۳ گرم، ۲۰ میلی گرم (BM 1993,0642.1) ۱۱۳.....
- شکل ۳-۳۵- تترادرخم مس، ضرب شده توسط کنیشکه (۱۲۷ - ۱۵۰ م)، تصویر اوئادو، وزن: ۱۷,۵۱ گرم، ۲۶ میلی متر (BM IOC.299) ۱۱۴.....
- شکل ۳-۳۶- ربع دینار طلا، متعلق به هویشکه (۱۵۰ - ۱۹۰ م)، تصویر فره، وزن: ۱,۹۹ گرم، ۱۳ میلی متر (BM 1860,1220.205) ۱۱۵.....
- شکل ۳-۳۷- دینار طلا، ضرب بلخ متعلق به هویشکه (۱۵۰-۱۹۰ م)، تصویر شائورئوروف وزن: ۷,۹۶ گرم، ۲۱ میلی متر (BM 1879,0501.15) ۱۱۶.....
- شکل ۳-۳۸- سکه نیم واحدی پول رایج، متعلق به واسودوا (۱۹۰-۲۳۰ م)، وزن: ۴,۳۸ گرم، ۱۷ میلی متر ۱۱۹.....
- شکل ۳-۳۹- دینار طلا، ضرابخانه تکسیلا متعلق به واسیشکه، MK 568A، (247-267 م) وزن: ۷,۸۳ گرم، ۲۱ میلی متر (BM 1982,0625.5) ۱۲۱.....
- شکل ۳-۴۰- سکه مسی، متعلق به واسیشکه MK 1011 وزن: ۵,۶۲ گرم، ۲۰ میلی متر (BM 1889,1203.23) ۱۲۲.....
- شکل ۳-۴۱- دینار طلا، ضرابخانه ناشناس، متعلق به دوره کنیشک سوم، MK 635، (۲۶۷-۲۷۰ م)، وزن: ۷,۹۳ گرم، ۲۱ میلی متر (BM 1893,0506.41) ۱۲۴.....
- شکل ۳-۴۲- دینار طلا، ضرابخانه تکسیلا متعلق به واسودوای دوم، MK569 (۲۶۷-۳۰۰ م)، وزن: ۷,۸۹ گرم، ۲۳ میل متر (BM 1894,0506.110) ۱۲۶.....

- شکل ۳-۴۳- دینار طلا، ضرابخانه تکسیلا متعلق به مهی (۳۰۰ میلادی) ، وزن: ۷,۷۴ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1847,1201.262)..... ۱۲۸
- شکل ۳-۴۴- دینار طلا، ضرابخانه شمالی، متعلق به کیپونده (نیمه قرن چهارم) اوایل دوران سلطنت، وزن: ۷,۴۰ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1893,0506.49)..... ۱۲۹
- شکل ۳-۴۵- دینار طلا، ضرابخانه جنوبی، متعلق به کیپونده (نیمه دوم قرن چهارم) اواخر دوران سلطنت، وزن: ۷,۱۵ گرم، ۱۸ میلی متر (BM 1894,0506.180)..... ۱۳۰
- شکل ۳-۴۶- سکه مسی متعلق به واسودوای دوم (۲۶۷-۳۰۰ م)، وزن: ۳,۵۶ گرم، ۱۶ میلی متر (BM 1893,0506.27)..... ۱۳۱
- شکل ۳-۴۷- سکه مسی متعلق به شکه (اوایل قرن چهارم)، وزن: ۳,۶۳ گرم، ۱۸ میلی متر (BM 1992,0119.4)..... ۱۳۲
- شکل ۳-۴۸- سکه با خط سینو خروشتی با طرح اسب متعلق به ختن، وزن: ۳,۷۲ گرم، ۲۲ میلی متر (BM 1902,0608.35)..... ۱۳۳
- شکل ۳-۴۹- قالب سکه مسی، نمونه برداری شده از سکه های کوان، وزن ۹,۸۷ گرم، ۲۳ میلی متر (BM 1895,0704.2)..... ۱۳۷
- شکل ۳-۵۰- سکه طلای سماتاتا نمونه برداری شده از سکه های کوشان، وزن: ۶,۷۲ گرم، ۲۱ میلی متر (BM 1999,0609.1)..... ۱۳۸
- شکل ۳-۵۱- دینار طلا، متعلق به مسرا (اواخر قرن سوم)، وزن: ۶,۸۴ گرم، ۱۹ میلی متر (BM 1920,1016.12)..... ۱۳۹
- شکل ۳-۵۲- تصویر پشت سکه های شاپور دوم ۱۴۲
- شکل ۳-۵۳- دینارهای مرو متعلق به نرسه و هرمزد دوم ۱۴۳
- شکل ۳-۵۴- سکه های ضرب شده در مرو متعلق به هرمزد اول کوشانشاه ۱۴۴
- شکل ۳-۵۵- دینار مرو متعلق به شاپور دوم ۱۴۵
- شکل ۳-۵۶- همزمانی هرمزد - شاپور ۱۴۶
- شکل ۳-۵۷- سکه های مسی کوشانی - ساسانی و نمونه متعلق به مرو شاپور دوم ۱۴۹
- جدول ۳- گاهنگاری از منظر کریب ۱۸۳
- جدول ۴- گاه نگاری از منظر روزنفلید ۱۸۴
- جدول ۵- مقایسه تاثیرات سکه های کوشانی - ساسانی و ساسانی ۱۹۱

- شکل ۵-۱- سکه متعلق به اردشیر اول ۱۹۳
- شکل ۵-۲- سکه متعلق به اردشیر اول ۱۹۳
- شکل ۵-۳- سکه های واسودوا با طراحی کلاه سکایی ۱۹۳
- شکل ۵-۴- سکه متعلق به شاپور اول ۱۹۴
- شکل ۵-۵- سکه متعلق به شاپور اول ۱۹۴
- شکل ۵-۶- سکه کوشانی - ساسانی مرتبط با سکه شاپور اول ۱۹۴
- شکل ۵-۷- سکه متعلق به هرمزد اول ساسانی ۱۹۵
- شکل ۵-۸- نمونه سکه های کوشانی - ساسانی کپی برداری شده توسط هرمزد اول ساسانی ۱۹۵
- شکل ۵-۹- سکه های متعلق به بهرام دوم ساسانی ۱۹۶
- شکل ۵-۱۰- نمونه سکه کوشانی - ساسانی ۱۹۶
- شکل ۵-۱۱- سکه متعلق به نرسه ۱۹۷
- شکل ۵-۱۲- سکه کوشانی - ساسانی ۱۹۷
- شکل ۵-۱۳- سکه های منتسب به هرمزد دوم ساسانی ۱۹۸
- شکل ۵-۱۴- انواع سکه کوشانی - ساسانی ۱۹۹
- شکل ۵-۱۵- سکه های متعلق به شاپور دوم ۱۹۹
- شکل ۵-۱۶- سکه های کوشانی - ساسانی ۲۰۰

پیشگفتار

سکه‌ها اسناد و مدارک گرانبهایی از تاریخ، فرهنگ، هنر و مذهب هر قومی به شمار می‌آیند. در تعریف واژه سکه چنین آمده است که: سکه (سِکْ کُ) (ع ل) آهنی که بدان مهر بر درهم و دنانیر زند و با لفظ خوردن و زدن و نشاندن مستعمل است. (از اقرب الموارد) (آندراج). آهنی که نقش زر رایج را بر آن کنده باشند. (برهان). مهره‌ی درم و دینار و آن آهنی منقوش است که بدان درم و دینار را نقش کنند. (آندراج) (منتهی الارب). آهن منقش است که بآن نقش برکنند و آن را میخ دیناری هم گویند. (جهانگیری). آهنی که بدان بر سیم و زر نقش کنند. (غیاث). میخ درم. (زمخشری). میخ درم و آهن، سکه. (مهذب الاسماء). آلتی که بدان پول فلزین را ضرب کنند. (فرهنگ فارسی معین) و در لغتنامه دهخدا راجع به اولین وسیله‌ای که در داد و ستد به کار رفته درباره‌ی واژه‌ی پاره چنین مذکور است که "پاره یادآور نخستین مرحله‌ی سکه است. پیش از این که فلزات را سکه بزنند و آنها را به نقش یا خطی بیاریند، پاره‌ی فلزات از برای داد و ستد بکار می‌رفت."

معمولاً قرن‌ها سکه را با چکش ضرب می‌زدند و طریقه‌ی ضرب این گونه مسکوکات آسان بوده است. ابتدا نقش پشت سکه را روی فلز محکمی که معمولاً از فولاد بود به طور معکوس حکاکی می‌کردند و آن را در وسط سندان کار می‌گذاشتند و به همان طریق عیناً نقش روی سکه را نیز در سر سنبه‌ای از فولاد حکاکی می‌کردند. پس از تعیین عیار مناسب فلزات و ذوب و شمش نمودن، آنها را خرد کرده و به قطر و وزن لازم به صورت قطعاتی می‌بریدند و آن را گذاخته و سپس به ضرب فشار چکش به صورت مسکوک در می‌آوردند.

به گفته هروودوت اولین انسان‌هایی که به ضرب سکه اقدام نمودند لیدی‌ها بودند، باتوجه به موقعیت خاص جغرافیایی و شهرت این قوم بخصوص وجود ذرات طلا در شن‌های رود پاکتول که از سارد پایتخت لیدی عبور می‌کرد مردم این سرزمین متوجه تجارت و بخصوص ساختن سکه شدند و بدین ترتیب وضع جدیدی در ادوار اقتصادی و تجاری آن روزگار ابداع شد. قدیمی‌ترین سکه‌های لیدی بشکل قطعه‌ی پهن نامنظمی است از مخلوط نقره و طلا (آلکتروم) که در روی آن شیارهایی موازی و پشت سکه فرورفتگی‌هایی حک شده که نقش حیوانی شبیه به روباه به چشم می‌خورد.

سکه‌های کوشانی - ساسانی اصطلاحی است که در مورد سکه‌های ضرب شده در زمان حکومت کوشانشاهان به کار می‌رود. برای نخستین بار به سال ۲۶۲ میلادی شاپور یکم در کتیبه خود در کعبه زرتشت از کشور کوشان نام برده و خاطرنشان کرده است که کوشان شهر و همه سرزمین‌ها تا پیشاور یا پیرو ایران و یا خراج گذار او بودند. در اواسط دهه ششم از سده سوم میلادی نواحی جدیدی در شرق ایران تمام و کمال به ایران پیوستند و عنوان شاه «سکستان، تورنستان و هند تا کرانه دریا» تا سال ۳۱۲ میلادی چون عنوان واحدی برای فرمانروایان ساسانی در شرق باقی ماند. هرتسفلد آغاز تسخیر سرزمین‌های شرق از سوی ساسانیان را مربوط به روزگار اردشیر یکم و سقوط کامل دولت بزرگ کوشان و ضمیمه شدن این سرزمین‌ها به شاهنشاهی ساسانی را مربوط به پادشاهی شاپور یکم دانست. به نظر او شاهنشاهان ایران هرمزد اردشیر (به هنگام شاهنشاهی هرمزد یکم)، بهرام دوم (به هنگام شاهنشاهی بهرام یکم) عنوان بزرگ کوشانشاه داشتند و سکه‌های کوشانی - ساسانی را رواج دادند.

اولین تلاش در جهت ترتیب زمانی این سکه‌ها توسط آ. کانینگهام^۱ انجام گرفت. بیشتر پژوهشگران این سکه‌ها را مربوط به دوران هرمزد دوم می‌دانند. گوبل^۲ معتقد است که نام فرمانروایی که بر نخستین سکه‌های این گروه آمده است، باید پیروز خوانده شود. با اتکا به نوشته‌ی آمین مارسلین^۳ پنداشته می‌شود که پیروز به معنی فاتح به عنوان شاپور دوم بوده است (لوکونین، ۱۳۸۹: ص ۲۱۲). سکه‌های کوشانی - ساسانی شامل سه گروه؛ سکه‌های برنزی و چند درهم طلا و نقره که بر روی آن تصویر نیم‌تنه‌ی فرمانروا با افسر شاهی ویژه‌ی او ضرب شده است، سکه‌های برنزی بر مبنای سکه‌های اواخر پادشاهی کوشانیان که بر روی این سکه‌ها تصویر فرمانروا همانند تصاویر واسودوا ضرب شده و گروه سوم که سکه‌هایی طلا از نوع سکه‌های طلا از نوع سکه‌های واسودوا است. نام و عنوان فرمانروایان بر روی این سکه‌ها به خط کج و خوابیده باختر ولی به زبان فارسی میانه و به صورت اندیشه‌نگاری ضرب شده است. بر پشت این سکه‌ها نیز نوشته «ایزد بزرگ» و در اواخر ایزد شیوا وجود دارد. همچنین تصویر آتشفشان با علامتی در ستون دیده می‌شود.

-
1. A. Cunningham
 2. Göble
 3. Amen Marceline
 4. Lvkvnyn

آغاز ضرب سکه‌های کوشانی - ساسانی توسط بیشتر پژوهشگران دوران پادشاهی هرمزد دانسته می‌شود. مبنای این نظریه سکه‌ای یک دیناری است که بر روی آن تصویر فرمانروا با کلاهی همانند سرشیر که گل نیلوفر بر آن نصب شده است، دیده می‌شود. بر روی سکه نوشته شده "بغ اهورا مزدپرست، خدایگان هرمزد، شاهنشاه بزرگ کوشان". بر پشت سکه، منظره تاج بخشی از سوی ایزد کنار آتشدان تصویر شده است. فرمانروا با همان کلاهی است که بر روی سکه تصویر شده است. نوشته‌ی پشت سکه همان تکرار روی سکه است با این فرق که بر بالای آتشدان نام محل ضرب سکه مرو نوشته شده است. لازم به تذکر است که در تفسیر هرمزد، شاهنشاه بزرگ کوشان و نسبت دادن آن به هرمزد دوم اختلاف وجود دارد.

روزگار فرمانروایی بهرام چهارم بزرگ کوشانشاه در شرق دوران ثبات نسبی مرزهای شرقی ایران بود. پیکار با هفتالیان از اواخر پادشاهی بهرام پنجم آغاز شد و به هنگام پادشاهی یزگرد دوم رویدادهای شرق شدت یافت و یزدگرد به علت درگیری در جنگ‌های دیگر به پیروزی کامل دست نیافت. نام هرمزد و پیروز در آخرین انواع سکه‌های کوشانی - ساسانی دیده شده است.

اساس این نوشتار مطالعه و بررسی سکه‌های کوشانی - ساسانی است، در فصل اول کلیات طرح تحقیق ارائه شده است. در ادامه به معرفی روش تحقیق پرداخته شده است و پس از آن در فصل سوم به تفصیل در خصوص تاریخ شکل‌گیری پادشاهی کوشانی، هنر کوشان‌ها، کوشانی - ساسانیان و سکه‌های کوشانی و کوشانی - ساسانی پرداخته شده است. در فصل چهارم پردازش داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده صورت گرفته است و در نهایت در فصل پنجم خلاصه پژوهش و ارزیابی فرضیه‌ها ذکر شده است. امید آن است که این نوشتار بتواند معرفی کوچکی از سلسله‌ای بزرگ در طول تاریخ شرق آسیا داشته باشد.

فصل اول : کلیات طرح تحقیق

۱. فصل اول: کلیات طرح تحقیق

۱-۱. مساله پژوهش

شاهنشاهی کوشان یکی از قدرت‌های بزرگ جهان باستان به‌شمار می‌رفت که قلمرو وسیعی شامل بخش‌هایی از روسیه، افغانستان و هند امروز را دربرمی‌گرفت. کوشانیان با دو سلسله ایرانی اشکانیان (۲۵۰ پ.م. - ۲۲۶ م.) و ساسانیان (۲۲۴-۶۵۲ م.) هم‌عصر و هم‌مرز بودند و در نتیجه بر سیاست خارجی این دو دولت نیز تاثیر می‌گذاشتند. حضور چنین قدرتی در شرق ایران باعث می‌شد تا در صحنه سیاست آن روزگار، ایران به شکل قدرتی میانه، بین دو شاهنشاهی کوشانی و روم قرار گیرد و به ناچار مسائل شرقی را به منازعات غربی خود اضافه نماید. فروپاشی شاهنشاهی کوشان به سرعت صورت گرفت. اردشیر اول، شاه ساسانی به شاهنشاهی کوشان یورش آورد و بلخ را تصرف کرد. کوشانیان که قادر به مقاومت نبودند، با قبول برتری پارسیان، قلمرو حکومتشان محدود به «کوشانشهر» شد و به صورت یکی از دولت‌های دست‌نشانده ایران ساسانی درآمد. منابع نوشتاری درباره کوشانیان محدود است و به توصیفات کلی که سالنامه‌های چینی از بربرهای غربی داده‌اند و اشاراتی به بلخیان که در منابع کهن یونانی و لاتینی وجود دارد، محدود می‌شود. منابع هندی نیز تنها به آن بخش از تاریخ کوشانیان می‌پردازند که بر شبه قاره استیلاء داشته‌اند. منابع غربی از اشاره به تاریخ کوشانیان بی‌بهره نیستند و در مجموع منابع فوق به طور کامل بیان‌کننده همان محتوایی هستند که برشمردیم. کتیبه‌ها از دیگر منابعی هستند که به عنوان منبع تاریخی کوشانیان به حساب می‌آیند. کتیبه‌های متعدد و پراکنده‌ای درباره کوشانیان وجود دارد که بیشتر آنها از کوشان‌های کبیر به‌جا مانده‌اند؛ ولی شناسایی تاریخ آنها سالهاست پژوهندگان را در تردید گذاشته است. در واقع گاهشماری‌های مربوط به فرمانروایان کوشانی روشن و دقیق نیستند و تاریخ‌های آنها را جز با حدس و گمان و قرینه‌های ذهنی نمی‌توان با گاهشماری‌های مغرب پیوند داد. اما سکه‌های باقی مانده از این دوران مهمترین و قابل اعتمادترین سند برای بازسازی تاریخ برجسته‌ترین دودمان باستانی در شرق

ایران پیش از اسلام هستند و شناخت تاریخ شاهنشاهی کوشانی بدون بررسی و تکیه بر شواهد سکه‌شناسی مقدور نیست. سکه‌ها اسناد مکتوبی هستند که بسیاری از مسائل مبهم تاریخ را در خود جای داده‌اند. به همین دلیل تحقیق درباره‌ی مسکوکات کوشانی در مطالعات کوشان‌شناسی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. بررسی ساختار کلی و تحولات ساختاری سکه‌های کوشانی و شناسایی و مقایسه ارتباط آن‌ها با سکه‌های ساسانی به شناسایی فرهنگ و مذهب این دو تمدن بزرگ و میزان تاثیرپذیری آن‌ها از یکدیگر کمک می‌کند. برای نیل به این منظور می‌توان از طریق تصویرنگاری نقوش سکه‌ها به معانی نهفته در آن‌ها دست یافت و با توجه به سایر اطلاعات تاریخی، باستان‌شناسی، فرهنگی و مذهبی به تحلیل نمادهای مشترک این دو تمدن شرق باستان پرداخت.

۲-۱. موضوع پژوهش

در این پژوهش تاریخچه سلسله‌ی کوشانیان از نظر خاستگاه، محدوده جغرافیایی، تاریخ سیاسی، هنر در دو بخش کوشانی و کوشانی - ساسانی بررسی می‌شود و سکه‌های به‌جامانده از این سلسله نیز مورد بحث قرار می‌گیرد. به طور مشابه به بررسی تعاملات کوشان‌ها با سلسله ساسانیان و تاثیرات این سلسله بر روی هنر، فرهنگ، آیین و سکه کوشانیان مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

۳-۱. قلمرو پژوهش

الف) قلمرو مکانی: حوزه جغرافیایی قلمرو سلسله‌های کوشانی و کوشانی - ساسانی

ب) قلمرو زمانی: از حمله اقوام شرق تا پایان عمر سلسله کوشانی - ساسانی

ج) قلمرو موضوعی: بررسی تاریخ سلسله‌های کوشانی و کوشانی - ساسانی و سکه‌های مرتبط با

سلسله کوشانی - ساسانی

شاهنشاهی کوشان یکی از شاهنشاهی‌های بزرگ جهان باستان به‌شمار می‌آید که قلمرو وسیعی شامل بخش‌هایی از روسیه، شمال هند، شرق و شمال شرق ایران و تمامی افغانستان را دربر می‌گرفت. کوشانیان در گذشته یک سلسله‌ی هندی به‌شمار می‌آمدند، زیرا تنها آن بخش از قلمرو شاهنشاهی آن‌ها که در شمال هند قرار داشت شناخته شده بود. اما پژوهش‌های جدید با تکیه بر شواهد باستان‌شناسی ثابت می‌کند پایه‌های حکومت کوشان بیشتر ایرانی بوده است و با گذشت زمان و تصرف مناطق بزرگی از شمال شبه قاره، عوامل هندی کم‌کم اهمیت پیدا کردند.

اما دانشمندان هنوز در رابطه با این سلسله با ابهامات بسیاری مواجه هستند که ریشه‌های آن را باید در نظام‌های مذهبی هندوستان، تاریخ نژادی اقوام هندوستان شمالی، پاکستان غربی، افغانستان و آسیای مرکزی و ویژگی‌های فرهنگی آن‌ها جستجو نمود. در سال‌های اخیر اکتشافات مهمی در این راستا به‌دست آمده است که بسیار دلگرم‌کننده است. کوشش‌های مشترک پژوهشگران در افغانستان، هندوستان، ایران و تاجیکستان و همچنین تحقیقات انجام گرفته در سایر کشورها، موارد فراوانی درباره جنبه‌های مختلف تکامل تاریخی و فرهنگی آسیای مرکزی در دوره کوشانیان را آشکار کرده است. اما تحقیق در این باره همچنان باید ادامه یابد و مسائل عصر کوشانیان می‌بایست مورد بررسی عمیق‌تر قرار بگیرد.

یکی از مسائل ناشناخته در مورد سلسله‌ی کوشانی، سکه‌های مربوط به این شاهنشاهی است. به‌طور کلی سکه‌ها مهم‌ترین و قابل‌اعتمادترین سند برای بازسازی تاریخ برجسته سلسله‌های باستانی در شرق ایران پیش از اسلام هستند. با توجه به تاثیر عمیق فرهنگی و هنری این دوره در شرق باستان و همچنین همسایگی این سلسله با یکی از بزرگترین شاهنشاهی‌های آن زمان یعنی ساسانیان، به نظر می‌رسد تقابل فرهنگی این دو شاهنشاهی را بتوان در شناخت سکه‌های به‌جا مانده و مقایسه‌ی